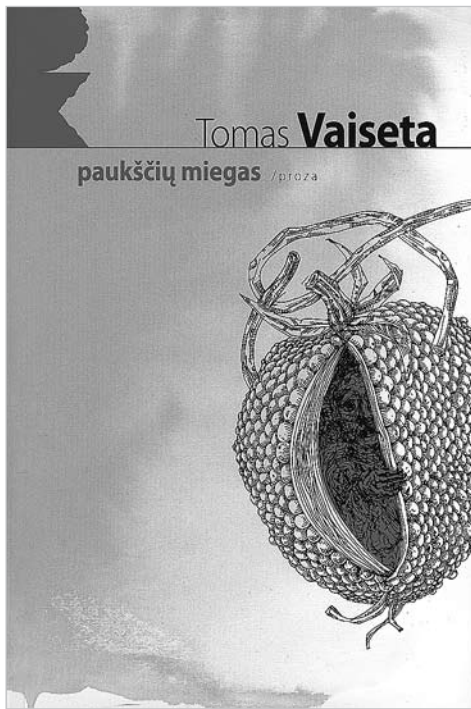

ŠALUTINIS ISTORIJOS RAŠYMO POVEIKIS

Rūta Lazauskaitė

2014 m. pasižymėjęs fundamentaliu moksliniu opusu *Nuobodulio visuomenė: Kasdienybė ir ideologija vėlyvuosiu sovietmečiu (1964–1984)*, tais pačiais metais Tomas Vaiseta (g. 1984) nustebino dar vienu sėkmingai realizuotu kūrybiniu užmoju – apsakymų rinkiniu *Paukščių miegas*. Nors anksčiau spaudoje neteko aptikti autoriaus – galbūt netikėtai pačiam sau – išsprūdusių pasisakymų apie puoselė-

Dailininkė Deimantė Rybakovienė

Tomas Vaiseta,
PAUKŠČIŲ MIEGAS: Proza,
ser. *Pirmoji knyga*,
Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla,
2014, 128 p., 600 egz.

jamas beletristines ambicijas, atidiems *Šiaurės Atėnų* skaitytojams Vaisetos literatūrinis debiutas nebus netikėtas. Visa tai taps nereikšminga vos atsivertus recenzuojamąją rinktinę, skaitytoją pasitinkančią tiršta ir įtaigia žodžių lavina. Tai Šarūno Saukos teptuko verti vaizdai, kurie hipnotizuoja, intriguoja arba atstumia, tačiau nepalieka abejingų.

Su jaunatvišku polėkiu parašytų Vaisetos tekstų pamatas ir siužetų šaltinis – XX a. Lietuvos istorija. Matyt, kurti prozą paskatino kažin kokie šalutiniai efektai, pasireiškiantys rašant akademinę istoriją; prisistatantis autoriaus tekstas ant knygos nugarėlės patvirtina, kad tokia prielaida yra teisinga: „Šios knygos siužetai [...] atėjo iš istorijos, tačiau [...] panoro tapti literatūra“. Ir iš tiesų – tai knyga iš įsijautimų, tolesnė plėtotė emocijų, pagavusių skaitant tarpukario spaudą, sovietinius skundus ir panašius dokumentus, Juozo Keliuočio, Abraomo Suckeverio ir kt. prisiminimus; tai ėjimas ten, kur akademinė istorija, neprarasdama moksliskumo, įžengti nebegali. Tiesa, nuo svarstymų, kas yra istorija, toli taip pat nepabėgama: apsibrėžti bandoma įvairiai – nuo epigrafo („Istorija yra melagysčių rinkinys, bet jame esama ir tiesos nuotrupų – jos yra vienintelės gairės mūsų ateičiai“, – *Emma Goldman*) iki veikėjų pašaudymo mintimis apie istorijos suvokimą *kaip pasakos*. Tačiau jau pirmuoju rinkinio tekstu nuo Goldman požiūrio atsiribojama: apsakymas „Elgetų susirinkimas“ yra paveiki iliustracija, kad įvairių šalių ar tautinių mažumų rašomos istorijos – ne melagysčių, o skirtingų diskursų rinkiniai.

Knygos pradžioje žaidžiamas atviro intertekstualumo žaidimas: „Elgetų susirinkimas“ parašytas kaip 1939 m. gruodžio laikraščio ištraukos, šiandien skambančios egzotiškai, dar egzotiškesnė žodinė eksplikacija, – citata čia pateikiama prieš tekstą. Antrajame apsakyme – iškalbingas pats pavadinimas „Birželio 15-oji“, o nesu(si)pratusiųjų laukia išnaša po tekstu. Toliau atviros nuorodos baigiasi ir skaitytojas paliekamas savižiniai: nors intertekstinis santykis padiktuoja meninius sprendimus ir, galima sakyti, pagimdo visą

tekstą („Avietė“) – sunku pasakyti, ar „Iš Vilniaus geto“ neskaičiusieji dėl to nusivils, – tačiau tai autorinis, literatūrinis Vaisetos atsakas į Suckeverio teksto sukeltą įspūdį. Tokie, aplink aiškias idėjas, – kaip kad „Avietė“, – sulipdyti apsakymai pernelyg panašūs į stropiai atliktus kūrybinio rašymo pratimus sau užduotomis temomis, dalis jų yra prikišamai iliustratyvūs; antra vertus, tekstuose nerasime nieko nereikalingo ar atsitiktinio, kas liudija autoriaus kompetenciją ir realią brandą rašyti. Ko vertas vien muzikanto/šulinio įvaizdis:

Žiogų orkestras, kuriame griežė įprasti penki smuikai ir dainą traukė vienas pakimęs, tarsi iš šulinio dugno ataidintis balsas, slinko Vilniaus gatve it ant žemės nutūpęs skudurinis skylėtas debesis, [...] netikėtai užgrojo lietuvišką melodiją, o iš šulinio išsruvo lietuviški žodžiai, [...] tarsi į šulinį būtų supiltos visos pasaulio kalbos ir kiekviena laukia savo eilės. (p. 13)

Ir toliau randama netikėtų epitetų (miestas-kempinė, miestas-neregys), paveikių įvaizdžių, dažnai susijusių su judėjimu, kryptimi, srove: „iš viso miesto pašalių kaip vandens lašai varvėję elgetos čia liejosi į vientisą masę ir tekėjo kaip pavasarinė upė, per atodrėkį iš nežinia kur nešanti visą gamtos ir civilizacijos šabakštyną“ (p. 18), – tai įmagnetina sakinius, tekstų energija pagauna ir skaitytoją.

„Elgetų susirinkime“ autorius sulydo tai, ką žinome apie tarpukario Kauną ir jo pažangą, su Vilniumi, apie kurį nežino(jo)me beveik nieko, skurdžiu ir *nugyventu* („į Vilnių, į Vilnių, kas benorėtų į šitą Vilnių“, p. 11). Vaisetai pavyksta išgauti unikalią ir vientisą atmosferą: vulgarūs, makabriški ir savaip didingi vaizdai kuriami stilistiškai įtaigiais, ilgais sakiniais, pasakojimas prikausto dėmesį prasilenkiančių rakursų kiekiu ir ambivalentiškumu. Kaip miestas (iš rankų į rankas), taip keliauja ir žvilgsnio (diskurso) galimybė. Nors tolesniuose apsakymuose nebepasiekiamas toks stiprus meninis įspūdis ir žodžių srauto klampumas mažėja, tačiau galutinai nedingsta („po išdžiūvusį kūną kaip iš prabudusio vulkano išsiliejo ir patvino nevaldoma atminties ir vaizduotės magma“, p. 31 ir t.).

Rašymas (ir skaitymas) apie Vilnių, ypač tarpukario, tapo mados dalyku, tačiau Vaiseta keičia veiksmo vietą, pasakojimo tempą ir menines priemones. „Birželio 15-oji“ – jau visai kitokio charakterio tekstas. Tai sustojusio laiko fantasmagorija, kai kausto baimė ir nebėra kur eiti, kai egzistencinę nežinią išgyvenantys žmonės, „Išsiskirstę po sales kaip klatinga šachmatų kombinacija“ (p. 23), labiau gyvena išblizgintų kavinės staliukų atspindžiuose nei išorėje (geometriniai pa-

viršiai ir atspindžiai, kuriantys ypatingą šio apsakymo nuotaiką, kartojami ir „Paukščių miege“ (p. 98), bet, stingant psichologinio krūvio, veidrodžio motyvas tampa savitiksle žodine puošmena). Tai dviejų brolių betikslis rymojimas ir pokalbis, perteikiamas jaunesniojo akimis. Pretenzingomis, iš pažiūros nereikšmingomis užuominomis pasikalbama apie filosofo Stasio Šalkauskio suformuluotą lietuvių kultūros idealą – Rytų ir Vakarų sintezę. Vaisetai ir vėl pavyksta: *savos* istorijos kūrimo ir civilizacinių įtakų klausimas šiek tiek polemizuojamas („Mokyti vakarietiškos bendravimo kultūros. Taip jis vadino savo veido grimasas“, p. 21) ir pakankamai – aktualizuojamas.

Trečiame apsakyme „Matas“ neriamą į Pirmojo pasaulinio karo dūmų troškinamą Voronežą (po šio šuolio atgal, toliau tekstai vėl tampa chronologiškai ir nuosekliai artėjama mūsų dienų link). Kaip ir kituose *Paukščių miego* pasakojimuose, čia rastas balansas tarp istorinių detalių ir kasdienišku, po šimto metų mažai reikšmingu, tačiau tuo momentu – fiziškai ribojusių, poelgius lėmusių aplinkybių. Nuo vienu prie kitų peršokama be dirbtinumo: „Bolševikai valdžią Voroneže paėmė lapkričio viduryje. / O kaip tik trečią dieną krėtė lipni šlabdriba, ir vakare, prieš pašalant, gatvės atrodė gličios lyg jas kas būtų išseilėjęs“ (p. 28). Labiausiai rinkinį charakterizuojantis, tekstus vienijantis bruožas – kad juose atliekamos nelengvose (nors ir skirtingose, netgi opozicinėse) situacijose atsidūrusių individų mąstymo rekonstrukcijos. „Mato“ atveju Vaiseta gilina į jauno, naujo pasaulio viziją sugundyto vaikiną (ir ne bet kokio – draugas Matas buvo okupuotos Lietuvos „šeimininko“ Antano Sniečkaus pagrindinis slapyvardis) mąstymą:

Niekas jam nebegalės prikišti jo amžiaus. Naujame pasaulyje senoms taisyklėms jis nebepaklus.

Matas nesuprato, iš kur jaunieji klerikalai prasimane šautuvų, jei net jis, jau pusmetį kaip įmanydamas talkinantis bolševikams, negalėjo gauti jokio šaunamojo ginklo. Jį gildė pažeminimo prisiminimas: su Juliumi ir Juozu, aplaistę revoliucijos sėkmę, įvirto į mergaičių bendrabutį, bet juos tuoj apsupo ginkluota ateitininkų gauja. (p. 28–29)

Pakankamai įtaigiai parodoma, kaip sužeistos ambicijos nulemia viso gyvenimo kelią. „Matas“ – istorija apie žmogų, neatlaikiusį išbandymo galia, tapusį tėvynės išdaviku; čia taip pat vykusiai įkomponuojamos klischės ir prietarai apie tai, kas proletariška ir kas – (atseit) buržuaziška. Lietuvos mokinių evakuacija į Voronežą, jaunimo organizacijų populiarumas ir jų tarpusavio

opozija – nedažnai reflektuojami mūsų istorijos epizodai. Kokybiškai naujas yra ir bandymas stenografuoti nomenklatūros lyderio minčių vingius.

„*Scherzo b-moll*“ – dar vienas paveikus ir intriguojantis apsakymas, analizuojantis komunistinės ideologijos tarnų sekamo žmogaus (savotiško Juozo Keliuočio prototipo, bet nebūtinai) būseną, perteikiantis šio jausesnės netgi su tam tikra elegancija; išvedžiojimai apie Chopiną – ir nenuvalkioti, ir ne savitiksliai. „Dievo p.“ – daugiasluoksnis detektyvas DP stovykloje. Čia ir ukrainiečių gražinimo į okupuotą tėvynę akcijos atgarsiai, ir tam tikra lietuviškumo išsaugojimo kritika; tačiau supainioti skirtingi balsai, nesilaikydami logikos, pasakoja apie šeimos narių mirtis, kol galiausiai mirtis tampa sąlygiška ir net neįmanoma, – nenumalšinanti karo paliktų žaizdų skausmo: „mirtis čia buvo beprasmiška. Mirtis čia buvo tik trupiniai nuo stalo“ (p. 71).

Į istorines realijas atsiremiantys pasakojimai nebėra naujiena. Istorinės, urbanistinės prozos kūrėjams kartelė keliami vis aukščiau ir į skaitytoją prabilti nustebinant tampa vis sunkiau. Čia miestą linkstama antropologizuoti („įsmuko į gilią margaspalvio pastato gerklę“, p. 103). Gamtai pritaikomi medžiagiški apibūdinimai („perkerpa gamtos žirkles“, p. 48; „susigarankščiuojantis skystas rūkas“, p. 49). Subtiliai medžiagiškas ir žmogaus likimas: „Esu palto saga, kuri karo ant paskutinio siūlo ir tuoj ištrūks“ (p. 56). Nors kartais pasakoma banaliai („išblyškusiais drobių veidais“, p. 58), apskritai medžiagiškumas naudojamas kūrybingai, padeda kalbėti apie baimę ir kitas sunkiai išsakomas jausenas („bet koks krustelėjimas [...] įdrėks jautrią tamsos medžiagą, į kurią kantriai įsisiuovau“, p. 45). Apsakymuose, net kur kalbama pirmuoju asmeniu, – kalbama ne apie save, ne autobiografiškai, ir tas dirbtinai kuriamas atstumas kažkuo netgi žavi, atrodo kaip prasminga pastanga ieškoti universalus kalbėjimo registro, tarsi sakant sau ir skaitytojui: literatūroje save atpažįsti visur, kur parašyta įtikinamai, gyvai, *literatūriškai*. Pradedant „Matu“, visi tolesni knygos tekstai išlaiko tęstinumą ir kitu aspektu – jie giliai įklimpę lytiškumo temoje. Nors šie svarstymai apie seksualumą – savotiška natūralizmo apraiška, nuoširdus bandymas matyti žmoguje *viską*, vis dėlto sunku neigti, kad erotinės patirtys – apsakymų dėmesio centre. Netgi pastebima tam tikra seksualumo reflektavimo raida: nuo jaunatviško smalsumo iki išsikvėpusio „noriu norėti geisti“, nuo „Niekada neskyręs laiko savo julsalui lavinti, jis nebūtų pajėgęs žodžiais apskauti kvapą atėmusio svetimumo, kaltės, smalsumo, įtam-

pos ir užsimiršimo mišinio“ (p. 29) iki viską patyrusiojo „Masturbacija yra lyg ekologiškas seksas“ (p. 103). Rinkinio visumą apibendrinami, sakytume, kad tai *istorija* – šalies valstybingumo ir individų seksualumo, – rašoma per autoironijos prizmę, susiejama per primetą ideologiją (vyriškos potencijos kiekis – „gamtos duotas? partijos duotas? Dievo duotas?“ p. 101) ir jos užprogramuotus praradimus. Be abejo, tokia knyga turėjo atsirasti ir ji yra reikalinga, kaip reikalingos buvo Sigitos Parulskio *Trys sekundės dangaus* ar Ričardo Gavelio *Jauno žmogaus memuarai*.

„Paukščių miegas“ – ilgiausias rinkinio apsakymas (beje, prasčiausiai suredaguotas), kurio paukščiųskumas nenatūraliai atsikartojantis, motyvai originalūs (kraujas, ašmenys, išpjaustyta tyła, gondolos), bet pernelyg dirbtinai sukonstruoti (plg. epizodą p. 100–101: „Plaukas atitrūko ir nusklendė žemyn. [...] Bet ir aš jau būsiu tik nukritęs plaukas“). Tai ieškancio, savo patirtis apmąstančio jauno žmogaus, paveldėjusio blogiausius ideologijos „kompleksus, vadintus dorove“ (p. 101), išpažintis. „Vakariečiai [...] bet kokiam iš sovietinio lagerio atsklindančiam absurdui mėgindavo rasti racionalų paaiškinimą [...]. Tad ir anekdotai, kad ir apie kokį idiotizmą jie kalbėtų, tapdavo ne užstalės juoku, o logikos uždaviniu“ (p. 96), – nors į temą įeinama vėlgi elegantiškai, toliau aktualizuojama išpūdzio nebedaranti, sovietinio pasaulio vaizdą koreguojanti ideologinė klišė, esą Sovietų Sąjungoje sekso, abortų „nebuvo“, skyrybų – vos vos. Tačiau ši poza – silpnas kalbančiojo bandymas apsimesti apie neoficiozinę „dalį“ nieko nenučiuokiančiu jaunuoliu. Panašiau, kad pirmųjų susidūrimų su seksu trauminis pobūdis ir kalbėjimo tonas – pasiskolinti iš Thomo Brussigo kūrybos: motina „išvydo mane, gniaužiantį savo lytį [...], tarsi nebūtų supratusi, ką aš darau, tarė *gatvėmis važinėja tankai*, apsikabino mane ir pravirko“ (p. 104). Pusiau graudžios, pusiau kurioziškos situacijos bei hiperbolizuotas dėmesingumas jaunuolio lytiniui brendimui, bendra apsakymo atmosfera (tos apsakymo pusės, kuri pateikiama ne kursyvu) priminė būtent šio vokiečio juodojo humoro romaną *Herofai kaip ir mes* (kurio pagrindinis personažas pasiduoda savo geidulių tenkinimui ir susilaužo... abi rankas). „Susipažinęs su vyru ir pakluseš savo kūno jėgai, neatsisakiau moters [...]. Ne jis ir ne ji, o skirtumas tarp jų tapo palaimos viršūne“ (p. 105–106), – savo išvadas dėsto pagrindinio apsakymo „Paukščių miegas“ kalbantysis. Vertinimas, kas tai – džiugūs atradimai ar egzistencinės netektys, – priklausys nuo to, kaip perskaitysime paskutinius kūrinio žodžius.

Gera literatūra braižo punktyrą tolesniam mąsty-

mui. Apsakymas „Tėvas pasakodavo apie nuojautą“ – tai gudriai, slapstantis už tariamų tėvo pečių, į mūsų, dabartinių trisdešimtmečių daržą mestas akmuo: ar jaučiame atsakomybę už valstybės ir tautos ateitį? Ar turime daugiau vienijančių kolektyvinių patirčių, be to, kad lankėme tarybinį darželį, atsimename Nepriklausomybės pradžią ir – kaip visi – šiandien negalime gyventi be socialinių tinklų? Prisidengus tėvo svarstymais („vienai, būdami trisdešimties, save laikė subrendusiais, rimtais, atsakingais“, p. 115), taktiškai keliamas retorinis klausimas – ar apskritai ketiname subręsti? Dabar, kai „ir keturiasdešimtmetis laikomas jaunuoliu“? Tekste tėvo nuojautų pradžios laikas apsvarstomos saugiai nukėlus jas trisdešimt metų atgal („anuomet chronologinės jaunuolio ribos dar nesiplėtė taip sparčiai, ir tai tarp mūsų, bendraamžių, kėlė sumaištį“, p. 115), distancija mažina teksto didaktinę potekstę, tačiau vis tiek pastato akistatą su demografinė statistika: ar neiname išnykimo link? Tėvo nuojauta ir jos šaknys neturi pavadinimų, tai metafizinis pabaigos jausmas, susiejamas ir su noru dalyvauti gyvybės rate, pratęsti save vaikais. Tai yra su *nenoru*. Todėl pabaigoje norisi trumpam grįžti prie Goldman – mat jeigu autoriaus susirūpinimas jaunų žmonių dvasiniu ir fiziniu bergždumu nuoširdus, tuomet garsiosios feministės¹ *nuo Kybartų* intertekstas, įrėminantis apsakymų rinkinį, atrodo mažų mažiausiai ironiškai.

Pirmasis tekstas – „Elgetų susirinkimas“ – stipriausias meniniu įspūdžiu, paskutinysis – svarbiausias poleminiu. Tačiau visi *Paukščių miego* pasakojimai išlaiko gyvumą, o psichologiniai portretai aiškūs, apsakymų pabaigos nenusaldintos, paliekančios erdvės skaitytojo interpretacijai. Būtent jos užtikrina tai, ką kartais sunku užčiuopti ir įvardyti, ką intuityviai linkstame vadinti „teksto gelme“. Istorinis fonas tikras (tiesa, norisi su Matu pasiginčyti dėl laisvos meilės projekto atšaukimo priežasčių: „Pirmąjį dešimtmetį po revoliucijos būta daug laisvos saldžios meilės, tačiau užsilikusių sustabarėjusių tradicijų nepavyko galutinai palaužti, ir tikrąją bolševikišką moralę teko atšaukti ar bent užkonservuoti“, p. 37), aplinkos detalės – charakteringos ir taupios, netampančios balastu.

Vaiseta moka pasirinkti žodį, jaučia jo skonį ir galią skaitytojui (tai bent minimaliai guodžia Anapilin pasitraukus Romualdai Granauskui). Kitas klausimas – ar

tu nepiktnaudžiauja. Sveikintina drąsa kalbėti apie gyvenime ir literatūroje nutylimus dalykus kartais atrodo perspausta, pavyzdžiui, nebe elegantiškai ir be didelės būtinybės bandoma realizuoti, kaip apibūdintų semiotikai, paukštiškumo semą: „ant tamsiai mėlyno šilko išsiliejusi sėkla atrodė kaip žuvėdros ant grindinio ištekštos išmatos“ (p. 107–108) ir kt. Pats paukščių miegas autoriui yra „metafora, nusakanti tikrovės ir sapno susiliejimą, ir apibūdinanti ne vieną mūsų istorijos tarpsnį – kaip būseną paukščio, kuris, net ir miegodamas, viena pramerkta akimi turi sekti tykanti priešą“. Viena vertus, tai tinkama aliuizija, siekiant išprovokuoti svarstymus apie priešą(-us), kurie dar visai netolimoje praeityje buvo aiškūs bei nedviprasmiški, ir pastatyti mus priešais klausimą apie nekonkrečius ir sunkiai klasifikuojamus dabarties priešus. Kodėl šiandieniai trisdešimtmečiai yra, švelniai tariant, vangūs savo likimo kalviai, anemiški/tolerantiški (nelygu, kaip žiūrėsi) visuomenės gyvenimo stebėtojai, mitybą be mėsos ar seksualinę orientaciją kartais painiojantys su politiniais įsitikinimais? (Šia prasme autorius turi simbolinę teisę moralizuoti, – aktyviai dirba žurnalistinį darbą ir nėra apolitiškas.) Vis dėlto pavadinimas nuo rinkinio atrodo atplyšęs, paukščių miego metafora per dirbtinai išskleista ir per mažai siejasi su kitais tektais. Kaip ir knygos viršelis – nors vienas solidesnių *PK* prozos serijoje per pastaruosius metus – su pavadinimu dera veikia universalus simboliškumo ir santūrumo dėka.

Lietuvos rašytojų sąjungos leidyklos *Pirmoji knyga* – kokybės ženklų pažymėta pradžia, pirmas, o jau sėkmingas žingsnis. Pasakojimai išbaigti ir konceptualūs (gal net pernelyg), bet, nepaisant šių smulkių persistengimų, – rinkinys pavykęs ir stiprus. Bet ar pavykęs ir stiprus reiškia tą patį, ką ir anotacijos teiginys: „Šiandieninės lietuvių kūrybos kontekste debutanto proza atrodo iš esmės kitoniška“? Ar pirmuosius pirmosios knygos tekstus vertindami jau galime sakyti – vaisetišką, ar, kol kas tik parulskišką (vyriškomis patirtimis, pseudo drąsia erotika), sabaliauskaitišką (*Danieliaus Dalbos* intertekstualumu ir istoriškumu), škėmišką (stipriais įvaizdžiais ir ribinių situacijų dominavimu)? Debiutantas įrodė, kad yra apsiskaitęs, moka mokytis ir kad rašyti gali *visaip*. Tad su goduliu lauksime ilgesnių autoriaus tekstų su labiau išsikristalizavusiu stiliumi ir aiškiau apsisprendusiu Vaiseta. ■

¹ „...žmogaus laisvės šauklė. Pasisakė prieš [...] moterį alinančią santuokos vergiją. Pasisakė už [...] moterų politines teises, ekonominę savarankiškumą, lyčių lygybę, lytinių mažumų teises ir moters vaisingumo kontrolę“ (Marija Aušrinė Pavilionienė,

[ketvirto viršelio tekstas], in: Emma Goldman, *„Anarchizmas“ ir kitos esė*, iš anglų kalbos vertė Lina Žigelytė, Kaunas: Kitos knygos, 2013).